

کارکرد حقوق بشری امر به معروف و نهی از منکر

نویسنده:

فرهاد شیویاری

(کارشناس ارشد حقوق بشر - مدرس دانشگاه)

سرشناسه: شیواری، فرهاد، ۱۳۵۳.

عنوان و نام پدیدآور: کارکرد حقوق بشری امر به معروف و نهی از منکر/ فرهاد شیواری

مشخصات نشر: تهران: آذرفر، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ۱۹۴ صفحه

شابک: ۳۰۰۰۰۰ ریال؛ ۳-۴۹-۸۹۷۶-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

موضوع: امر به معروف و نهی از منکر

رده بندی کنگره: ۱۷۱۷ ک۲۹ش/۴ BP۲۲۶

رده بندی دیسی: ۲۹۷۳۷۷۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۸، ۵۱۳

عنوان کتاب: کارکرد حقوق بشری امر به معروف و نهی از منکر

نویسنده: فرهاد شیواری

انتشارات: آذرفر

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: اول، ۱۳۹۷.

صفحه و قطع: ۱۹۴، وزیری

قیمت: ۳۰۰۰۰۰ ریال

ناظر چاپ: محمدبابارثیسی

صفحه آرا و طراح جلد: حسین افسر

مرکز پخش: شهرری، خیابان قم، پاساژ وکیل طبقه اول واحد ۷۵

تلفن مرکز پخش: ۵۵۹۲۷۶۰۶-۰۹۱۹۲۲۰۰۹۹۲

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۵	فصل اول
۵	کلیات
۶	مبحث نخست: مفاهیم و دامنه بر پشته تاریخی
۶	گفتار نخست: مفاهیم
۹	گفتار دوم: پیشینه تاریخی
۹	بند اول: در صدر اسلام
۱۰	بند دوم: در عصر خلفای راشدین
۱۲	بند سوم: در دوران بنی امیه و بنی عباس
۱۳	بند چهارم: در ایران
۱۵	بند پنجم: در عربستان
۱۸	بند ششم: در کویت
۱۹	بند هفتم: در مصر
۲۱	مبحث دوم: مبنای شرعی امر به معروف و نهی از منکر
۳۱	گفتار نخست: مراتب امر به معروف و نهی از منکر
۳۲	بند اول: انکار قلبی

الف: اظهار خشم و ناراحتی.....	۲۲
ب: اعراض و هجر.....	۲۲
بند دوم: انکار زبانی.....	۲۳
الف: ملایمت.....	۲۳
ب: تحذیر.....	۲۴
بند سوم: انکار عملی.....	۲۴
گفتار دوم: آثار امر به معروف و نهی از منکر.....	۲۵
بند اول: آثار فردی.....	۲۵
الف: فواید دنیوی.....	۲۵
ب: فواید اخروی.....	۲۶
بند دوم: آثار اجتماعی.....	۲۷
گفتار سوم: مبنای شرعی امر به معروف و نهی از منکر.....	۲۷
بند اول: در قرآن کریم.....	۲۸
بند دوم: در روایات.....	۳۲
بند سوم: در کلام فقها.....	۳۴
نظریه علامه حلی در کتاب تبصره المتعلمین «معروف دو چیز است: واجب و مستحب. ولی منکر یک چیز است و آن حرام است.».....	۳۶
مبحث سوم: امر به معروف و نهی از منکر و امور حسبه.....	۳۷
گفتار نخست: محتسب کیست و شرایط محتسب چیست؟.....	۳۷
گفتار دوم: فرق محتسب با دیگر امران به معروف و ناهیان از منکر و وظائف محتسب.....	۳۷
مبحث چهارم: امر به معروف و نهی از منکر در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....	۴۱
گفتار نخست: تمیز معروف و منکر.....	۴۳

- گفتار دوم: اعمال نظارت سه گانه در قانون..... ۴۵
- بند اول : نظارت مردم بر مردم..... ۴۵
- بند دوم : نظارت دولت بر مردم..... ۴۵
- بند سوم : نظارت مردم بر دولت..... ۴۶
- مبحث ششم: امر به معروف و نهی از منکر و سیاست جنایی..... ۴۷
- گفتار نخست: مسئولیت اجتماعی انسان..... ۴۸
- بند اول: سیاست جنایی..... ۴۹
- بند دوم: مفهوم سیاست جنایی..... ۴۹
- بند سوم: کارآمدن سیاست جنایی..... ۵۰
- گفتار دوم: جامعیت و تئوری در بیان اولویت گرایی..... ۵۱
- بند اول: جامعیت در موضوع با اولویت دادن به جرایم و انحرافات مهم..... ۵۱
- بند دوم: جامعیت در روش ها و تدابیر با تأکید بر روش های اصلاح گرایانه و پیش گیرانه..... ۵۱
- بند سوم: استفاده از همه مراجع با اولویت دادن به مشارکت اجتماعی..... ۵۲
- گفتار سوم: حفظ اقتدار دولت و امنیت عمومی در عین رعایت حقوق و آزادی های فردی..... ۵۲
- گفتار چهارم: هزینه بری اندک در عین بازدهی زیاد..... ۵۳
- گفتار پنجم: پیامدها، کارکردها و ویژگی های امر به معروف و نهی از منکر در سیاست جنایی اسلام..... ۵۳
- مبحث هفتم: پیامدهای امر به معروف و نهی از منکر در جامعه..... ۵۸
- گفتار نخست: جلوگیری از پرورش و سلطه کزروان و مجرمان..... ۵۸
- گفتار دوم: پیش گیری از رواج نابهنجارها در جامعه..... ۵۹
- گفتار سوم: زمینه سازی برای رواج هنجارها و دعوت به نیکی ها..... ۶۰
- گفتار چهارم: اصلاحات همه جانبه..... ۶۰
- گفتار پنجم: ویژگی های منحصر به فرد امر به معروف و نهی از منکر در سیاست جنایی اسلام..... ۶۱

- بند اول: کارایی امر به معروف و نهی از منکر در تمامی مراحل شکل گیری عمل مجرمانه ۶۱
- بند دوم: امر به معروف و نهی از منکر ، اصلاح گرایانه و سرکوب گرایانه ۶۲
- بند سوم: امر به معروف و نهی از منکر ، آموزه ای عام و همگانی ۶۲
- بند چهارم: حاکمیت این آموزه بر کلیه روابط اجتماعی (دولت مردان شهروندان) ۶۳
- بند پنجم: فراگیری این آموزه نسبت به عموم انحرافات و جرایم ۶۳
- بند ششم: نقش مرجعی و محوری این آموزه نسبت به سایر آموزه های سیاست جنایی اسلام ۶۴
- فصل دوم ۶۵
- کارکردهای امر به معروف و نهی از منکر ۶۵
- گفتار اول: نیاز انسان به قانون ۶۶
- گفتار دوم: واضع قانون کیست؟ قاضی برتر کدام است؟ ۶۶
- گفتار سوم: قلمرو محدود امر به معروف و نهی از منکر در اسلام ۶۸
- گفتار چهارم: انواع حکومتها ، امتیاز حکومت مبنی بر نظر اسلام ۷۰
- گفتار پنجم: فرق حاکمیت ائمه و حاکمیت شاهنشاهی ۷۴
- مبحث دوم: رابطه امر به معروف و نهی از منکر با قوای موجود در حکومت اسلامی ۷۶
- گفتار نخست: ملاک برتری انسان ها از دیدگاه قرآن در عصر غیبت برتری زمانی ۷۶
- گفتار دوم: از نظر احادیث معصومین ، فقهاء ، ائمه مردمند ۷۹
- گفتار سوم: ضرورت تشکیل حکومت اسلامی برای اجرای امر به معروف و نهی از منکر و اجرای حد از دیدگاه علماء و بزرگان دین به وسیله فقهاء ۸۱
- گفتار چهارم: مجریان امر و نهی : ولی فقیه بالاترین مقام حکومت الهی در عصر غیبت و قوه قضاییه دومین مقام عالی کشور جهت تامین امنیت مردم ۸۸
- بند اول: ولی فقیه بالاترین مقام حکومت الهی در عصر غیبت ۸۸
- بند دوم: معنای ولایت فقیه ۹۰
- بند سوم: قوه قضاییه دومین مقام عالی کشور جهت تامین امنیت مردم ۹۱

- ۹۵ گفتار پنجم: نوع اداره حکومت دینی
- ۹۵ بند اول: نوع اداره حکومت دینی در قوه مجریه و اوصاف و شرایط زمامداران در این قوه
- ۹۵ بند دوم: در چه صورتی اطاعت حاکم لازم است
- ۹۵ الف: نوع حکومت دینی و اداری اسلام و اوصاف زمامداران:
- ۱۰۷ ب: در چه صورتی اطاعت حاکم لازم است؟
- ۱۱۲ مبحث سوم: کارکرد سیاسی امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۱۲ گفتار اول: مفهوم سیاسی امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۱۴ گفتار دوم: هدف و غایت دین
- ۱۱۵ گفتار سوم: فلسفه حکومت اسلامی
- ۱۱۶ گفتار چهارم: تأمین حقوق مکتوب
- ۱۱۷ گفتار پنجم: حفظ نظام اجتماعی عالم
- ۱۱۹ گفتار ششم: مکانیزم نظارتی در حکومت اسلامی
- ۱۲۱ گفتار هفتم: رویکرد اجرایی به این فریضه
- ۱۲۱ گفتار هشتم: موانع تحقیق و اجرا
- ۱۲۴ مبحث چهارم: کارکردهای اقتصادی امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۲۵ مبحث پنجم: کارکرد اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۲۶ گفتار اول: اهمیت جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در جامعه و تأثیر آن در اقتصاد
- ۱۳۰ گفتار دوم: آسیبهای اجتماعی و فردی ناشی از عدم اجرای امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۳۲ گفتار سوم: عوامل عدم اجرای امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۳۲ بند اول: موانع روانی
- ۱۳۲ الف: ناآگاهی:
- ۱۳۳ ب: ترس:

- ج. طمع: ۱۳۳
- د. وابستگی: ۱۳۳
- بند دوم: موانع حکومتی ۱۳۴
- الف. نبودن ساز و کارهای مناسب ۱۳۴
- ب. نبود قوانین لازم ۱۳۴
- ج. عدم بودجه کافی ۱۳۵
- د. عدم احساس مسئولیت ۱۳۵
- ه. کثرت کار ۱۳۵
- و. کثرت مسئولیتها ۱۳۵
- بند سوم: موانع علمی ۱۳۶
- الف. ابهام علمی در باب حق و تکلیف ۱۳۶
- ب. ابهام علمی در باب آزادی ۱۳۷
- ج. عدم تبیین درست از زندگی جمعی ۱۴۰
- مبحث ششم: کارکرد تربیتی امر به معروف و نهی از منکر ۱۴۲
- مبحث هفتم: امر به معروف و نهی از منکر در اسناد حقوق بشری ۱۴۳
- گفتار اول: شأن انسان در دین اسلام و اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۴۵
- گفتار دوم: تمایز میان کرامت اکتسابی و ذاتی در اسلام ۱۴۶
- گفتار سوم: جایگاه اصول حقوق بشر در دین اسلام (حقوق مدنی، سیاسی) ۱۴۷
- بند اول: حق حیات ۱۴۷
- بند دوم: آزادی فطری افراد بشر و مبارزه با بردگی ۱۴۸
- بند سوم: لغو شکنجه و رفتار برخلاف شئون بشری ۱۴۹
- بند چهارم: لغو تبعیض ۱۵۰

- بند پنجم: حق داد خواهی و رسیدگی به اتهام در دادگاه صالح..... ۱۵۲
- بند ششم: اصل برائت..... ۱۵۳
- بند هفتم: اصل قانونی بودن جرم و مجازات..... ۱۵۴
- بند هشتم: رعایت حریم خصوصی افراد..... ۱۵۴
- بند نهم: آزادی انتخاب و ترک اقامتگاه..... ۱۵۵
- بند دهم: حق تابعیت و تغییر آن..... ۱۵۵
- بند یازدهم: آزاد شرکت در مجامع و اتحادیه ها..... ۱۵۶
- بند دوازدهم: حق شرکت در اداره امور سیاسی کشور..... ۱۵۷
- بند سیزدهم: بی امنیت شخصی و اجتماعی..... ۱۵۸
- بند چهاردهم: حمایت از سرافات و اعتبار افراد..... ۱۵۹
- بند پانزدهم: آزادی ابراز و تغییر عقیده..... ۱۵۹
- گفتار چهارم: مقایسه دیدگاه اسلام و مسلمانان آزاد..... ۱۶۱
- بند اول: بررسی دیدگاه غرب در زمینه آزادی..... ۱۶۱
- بند دوم: بررسی دیدگاه اسلام در باب آزادی..... ۱۶۳
- گفتار پنجم: مقایسه دیدگاه اسلام و غرب در مسئله اقلیت های دینی و مذهبی..... ۱۶۴
- بند اول: دیدگاه غرب..... ۱۶۴
- بند دوم: دیدگاه اسلام..... ۱۶۶
- گفتار ششم: وضعیت حقوق بشر در جمهوری اسلامی ایران..... ۱۶۷
- بحث و نتیجه گیری..... ۱۷۰
- پیشنهادهات..... ۱۷۴
- منابع و مأخذ..... ۱۷۵

مقدمه

بشر از دیرباز، برای حفظ زندگی اجتماعی و جلوگیری از زوال آن، به یک سری قوانین و مقررات روی آورد تا بدین سبب مانع هرج و مرج در جامعه گردد. جوامع بشری در برابر هنجارشکنی‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در راستای بقای خود باید از مقرراتی بهره ببرند. چرا که مقررات و ضوابط جامعه‌ی بشری مانع تخلف از ارزش‌ها و اعتقادات اجتماعی می‌شود.

از جمله باورهای جهان‌شمول این است که انسان حقوقی دارد که دانستن، رعایت و اجرای آن‌ها می‌تواند زندگی موفق و سعادت‌آمیزی برای او در پی داشته باشد. با نگاهی اجمالی به تاریخ زندگی بشر، مشخص می‌شود که انسان‌ها همواره به دنبال حقوق خود بوده و هستند؛ هرچند که این جهان‌شمولی هدام‌تریف و تشریح حقوق، دچار پراکندگی گسترده‌ای می‌گردد که نمی‌توانیم در حیطه‌ی حقوق بشر از یک واژه‌ی یک‌مان استفاده کنیم.

در اعلامیه حقوق بشر آزادی و برابری برای تمام افراد لحاظ شده است و در ماده‌ی هفتم، برابری افراد در مقابل قانون تصریح شده است به این ترتیب، برابری با تساوی در دو ماده از مواد سی‌گانه‌ی اعلامیه حقوق بشر تصریح شده است.

در تعریف حقوق بشر می‌توان گفت که حقوق بشر عبارت است از: «اصولی اخلاقی و عینی که وابسته به ماهیت و طبیعت آفرینش است که عقل می‌تواند آن‌ها را کشف کند؛ به عبارت دیگر در دستگاه خلقت و هستی، حقایقی ازلی و ابدی وجود دارد که خارج از ذهن و اعتبار انسانی واقعیت دارد. این تعریف که دارای سرشتی فلسفی است به ذات انسان و آن یک پدیده‌ی ذاتی و ثابت می‌نگرد. با این دید، حتی می‌توان در بسیاری از موارد اعلامیه حقوق بشر ستافیه نمود؛ زیرا موارد متعددی از این اصول نیاز به استدلال و اثبات منطقی دارد و بدون استدلال از حیثات شمرده نمی‌شود. همچنین هر نوع توسعه و تضییق در اصول حقوق بشر موجب تعریف جدیدی از انسان می‌گردد؛ زیرا ذاتیات انسان در نهایت تعریف انسان را مشخص می‌سازد و امکان جریان افزایش و کاهش در تعداد ذاتیات انسان به معنی شناور بودن مفهوم انسان و امکان ارائه‌ی تعریف جدیدی از انسان را فراهم خواهد نمود.

در تعریفی دیگر، «حقوق بشر» مجموعه‌ای از اصول برخاسته از فطرت انسان که با دو ویژگی در عرصه‌ی زندگی او ظاهر گردیده است: نخست، نیازهای درون ذاتی و دوم، استعدادهای بی‌کران رشد و تعالی. این تعریف در حقیقت تلفیقی از چند تعریف گذشته است. لکن برخاسته از نگاه خاصی است که اسلام در مورد انسان دارد و برای او فطرتی پاک و مستعد رشد و تعالی قائل می‌باشد و فطرت بشری، بستر مناسبی برای تولد حقوق شایسته انسان است.

حقوق بشر، مجموعه‌ی حقوق موضوعه است که آغاز آن را بتوان با اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر با انقلاب کبیر دانست، نمی‌باشد؛ بلکه صحیح‌تر آن است که قدمت آن را به درازای بشر بدانیم. «حقوق بشر دستاورد دین و تصمیم جمعی و انقلاب خاصی نیست؛ بلکه مطالعه‌ی نقش آن‌ها در زمینه‌ی حقوق بشر به منظور مطالعه‌ی ابزاری است که در جهت حمایت و به رسمیت شناختن و شناساندن آن ارائه می‌کنند.»^۱ در این میان دین اسلام و برخی میثاتی آن چون امر به معروف و نهی از منکر، به دلیل برخورداری از یک نظام شاخص حقوقی، در حیطه‌ی بحث‌های مربوط به حقوق بشر، جایگاهی خاص، پیچیده و دقیق پیدا کرده است.

انسان به طور طبیعی نیازمند زندگی جمعی است و اصطلاحاً «مدنی بالطبع» است؛ یعنی تن دادن به الزامات زندگی اجتماعی، جزء ذات اوست و به تعبیر ارسطو «آنان که از مدینه خارجند؛ یا از ما بدتر فرشتگان را یا از پست‌ترانند و جزء درندگان».^۲

امر به معروف و نهی از منکر از زمان بعثت پیامبر مورد توجه اسلام بوده است و در سوره‌ی «العصر» که اوایل بعثت در مدینه نازل شد، در جمله «... تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ...» همدیگر را به حق سفارش و به شکیبایی توصیه کرده‌اند، اشاره به معروف می‌کند و از مؤمنان می‌خواهد تا یکدیگر را به کارهای حق و پایداری در راه حق تشویق کنند؛ همچنین در قرآن کریم آمده است که هدف از مبعوث کردن پیامبر، عمل به دو وظیفه مهم امر به معروف و نهی از منکر است. معروف‌هاست و نهی از اطاعت طاعت‌ها، که بزرگ‌ترین منکرهاست.^۳

در خصوص اهمیت امر به معروف و نهی از منکر در قرآن کریم فراوان اشاره شده است. برای مثال: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» باید از شما جماعت و گروهی باشند که دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر کنند» (آل عمران: ۱۰۴). رسول اکرم (ص) فرمودند: «کسی که صبح کند در حالی که بن فکر اصلاح امور مسلمانان نباشد، مسلمان نیست».^۴

وقتی پیامبر در برابر جنازه‌ی یک یهودی از جا بلند می‌شود و با یهودیان مسیحیان متحد و با قبول پیوستن به جامعه اسلامی، وحدت ملی را پایه‌ریزی می‌کند و زمانی که زنده به گور کردن دختران

^۱ (عُمید زنجانی و توکلی، ۱۳۸۶: ۱۶۱)

^۲ (فاستر، ۱۳۸۸: ج ۱/ ۲۱۱).

^۳ (عصر: ۳)

^۴ (جمشیدی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۴۷)

^۵ (کلینی رازی، ۱۴۰۰ق: ج ۳/ ۲۹۳).

را به عنوان یکی از زشت‌ترین صورت‌های تحقیر بشر تقبیح و یاران را به آزادی و اظهار نظر، حتی در برابر نقطه نظرات خود، تشویق می‌کند و نشستن ساده و بدون نشانه در حلقه‌ی یاران را بر تکیه بر مقام و اریکه‌ی قدرت ترجیح می‌دهد، تصویری از تعالی حقوق بشر را در تاریخ تاریک و سراسر ستم عصر خود ترسیم می‌کند.^۶

بی‌تردید، این از ویژگی‌های آیین اسلام است که به جهت جاودانگی و همگانی بودن این دین و ضرورت پاسخ‌گویی به تمامی مشکلات بشریت، به حل معضلات اخلاقی و رفتاری جامعه با تکلیف به فرضیه امر به معروف و نهی از منکر پرداخته است. به عبارت دیگر، مفهوم امر به معروف و نهی از منکر، کاملاً بدیده‌ای الهی است و عمل به آن دوازدهای فراوان اجتماعی است که تمدن‌های غربی به دلیل عدم خودداری از آن به راه انحراف رفته‌اند. اما، چون این موضوع با فطرت انسانی و نیازهای دنیوی و اخروی انسان سازگاری دارد، بشر به سبب انجام ندادن این فریضه در رنج و نابسامانی اجتماعی گرفتار می‌شوند. بنابراین به انسان جایگزین و البته غیراساسی و ناکارآمد دست می‌زند که نه تنها مشکلات و نیازهای خود را برطرف نمی‌کند، بلکه به پیچیده‌تر شدن مشکلات اجتماعی کمک می‌کند. در همین راستا، «دورکیم» با مباحثی ناامانی‌ها و آشفتگی‌های اجتماعی در جامعه غربی «وفاق اجتماعی یا همبستگی اجتماعی» را توضیح می‌دهد و از زوال و از هم گسستگی مبانی و ارزش‌های جامعه جلوگیری می‌کند.

قطعاً مردم ضمن رعایت نظم قانونی حکم بر جامعه در برابر خود و اجتماع دارای مسئولیت‌هایی هستند. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز حقوقی فراقانونی و فراملی به عنوان حقوق فطری الهی مورد شناسایی و تکریم قرار گرفته است که هیچ وسیله‌ای از جمله به وسیله وضع قانون قابل سلب یا تحدید نیست. به علاوه مردم حق دارند و حتی موظفند دولت را امر به معروف و نهی از منکر نمایند. این معنا به عنوان آموزه‌ای دینی- اجتماعی برای مردم ایجاد مسئولیت کرده و در حقیقت مقاومت در برابر ظلم را تجویز و تکلیف می‌نماید. اگر قوانین عادی در عین سرايط و حدود و کیفیت این حقوق ساکت بوده یا محدودیتی را مقرر نمایند که محل ماهیت و فلسفه وجودی آن حقوق باشد، سکوت قانون یا محدودیت‌های قانون مانع اعمال آن حقوق نخواهد بود.^۷

^۶ (سلطان‌مرادی و هابیلی، ۱۳۹۰: ۱۳)

^۷ (پروین و اصلانی، ۱۳۹۱: ۵۳)

آنچه که در این خصوص در مورد امر به معروف و نهی از منکر مطرح است این است که: آیا مردم در زمینه‌ی نظارت بر قوانین وظیفه‌ای دارند و می‌توانند در برابر قوانین ظالمانه، حق اعتراض و مقاومت داشته باشند؟

تلاش‌های بسیاری تاکنون برای تبیین نظری و اجرایی امر به معروف و نهی از منکر از سوی محققان انجام شده است. نمونه‌ی این تلاش‌ها را می‌توان در پژوهش‌های مربوط به تبیین اهمیت^۸، ضرورت و جایگاه^۹، آسیب‌شناسی^{۱۰}، شیوه‌های اجرایی^{۱۱}، مطالعات روش‌شناختی^{۱۲}، تعامل امر به معروف و نهی از منکر با فطرت^{۱۳}، مبانی و موانع جامعه‌شناختی امر به معروف و نهی از منکر^{۱۴}، امر به معروف و نهی از منکر با تأکید بر حقوق شهروندی^{۱۵} و ... جستجو کرد.

در مجموع، گرچه تاکنون پژوهش‌های بسیاری به تبیین نظری و عملی امر به معروف و نهی از منکر پرداخته‌اند، اما کم‌تر این موضوع از دیدگاه مورد نظر بررسی شده است. بنابراین، هدف از نوشتار فعلی دستیابی به یک مدل یا نظریه است که بتوان از طریق تبیین امر به معروف و نهی از منکر در یک چارچوب دینی، به بررسی پژوهش حاضر پاسخ داد.

^۸ (مطهری، ۱۳۸۴: ۷۳).

^۹ (شرفی، ۱۳۸۸: ۱۹۷).

^{۱۰} (فتح‌آبادی، ۱۳۸۸: ۲۷۴).

^{۱۱} (ایزدی‌فرد و کاویار، ۱۳۸۸: ۱۸).

^{۱۲} (شرفی، ۱۳۸۸: ۱۹۸).

^{۱۳} (نوذری و جوشن، ۱۳۸۸: ۳۶۲).

^{۱۴} (صالحی، ۱۳۷۸: ۱۷۹).

^{۱۵} (زاهد زاهدانی، ۱۳۷۸: ۲۰۶).